

5. Tétel

A tragikus életérzés Kosztolányi költészetében és novellisztikájában

Kosztolányi Dezső (1885–1936) a Nyugat első nemzedékének egyik legnagyobb tehetségű képviselője. Szabadkán született (ma Szerbiához tartozik). Gimnáziumi tanulmányai után a budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be magyar–német szakos hallgatóként. Itt ismerkedett össze Babits Mihállyal és Juhász Gyulával. – Egész életében lapok, folyóiratok munkatársa volt. Több nyelvet ismert, erről tanúskodnak kitűnő műfordításai. Verseskötetei mellett kivételes remekművek prózai alkotásai: tanulmányai, elbeszélései, regényei. Ez utóbbiak közül néhányat a filmművészet is megörökített (*Pacsirta*, *Aranysárkány*, *Édes Anna*). – Utolsó éveiben gyógyíthatatlan betegség kínozza. 1936-ban halt meg.

Életművének jellegzetességei közül az alábbiakat szokták kiemelni:

- elutasította a művészet társadalmi-politikai szerepvállalását, az önmagáért való művészetet tartotta értéknek
- erőteljesen hatott rá a pszichológiai szemlélet, főként Freud, tudatalattiról vallott nézete
- a filozofikus tartalom mellett zseniális nyelvi tehetségről árulkodnak versei, tele vannak nyelvi játékkal, leleménnyel.

Életpályájának 3. szakaszában felerősödnek a bölcséleti-filozofikus látásmód jegyei. Az élet végességének tudata olyan számvetésre készteti, melyben a létezés nagy kérdéseit vizsgálja meg. Nem szakad el a hétköznapi valóságtól, a személyességtől, de gyakran jut el alapvető kérdésekig. A tragikus szemlélet főként ekkor mutatkozik meg írásaiban, s ez a látásmód eredményezi legnagyszerűbb alkotásait. A halál árnyéka, a veszteség érzése mutatkozik meg ekkori műveiben, de a szépséget megszállottan kutató ember soha nem adhatja fel a harcot. Az ember igazi feladata a halál árnyékában is észrevenni a jót és a szépet.

Boldog, szomorú dal:

A **Boldog, szomorú dal** az 1920-ban megjelent *Kenyér és bor* című kötet nyitó darabja. A költemény a férfikor delelőjén álló, elismert és jó anyagi körülmények között élő író számvetése, rossz közérzetének, önmagával való elégedetlenségének kifejezése.

A költemény kétharmad részét kitevő első szerkezeti egységben a költő szinte leltárszerűen sorolja fel elért sikereit mintha önmagát kívánná mindenáron meggyőzni saját boldogságáról. Megkapott mindent az élettől, ami egy átlagembert megelégedetté tehet. De éppen ez a részletező leltár ébreszt kételyeket, sejteti a felszín mögött rejlő elégedetlenséget. A különös egybecsengésnek nemcsak önfeledt boldogságot, szomorúságot feleltető zenét sugallnak, hanem bizonyos gúnyt, öniróniát is szuggerálnak. Jókedvet, könnyed vidámságot sejtetnek a pergő sorok.

A vers utolsó soraiban a "de" ellentétes kötőszó után hangváltás történik: feltör az eddig akarva rejtett keserűség, az önmarcangoló bánat, az elégedetlenség. Jelzi ezt a stílus megváltozása is: ideges, zaklatott felkiáltások utalnak a belső nyugtalanságra. A nappali ének szembekerül az önmagát ámítani már nem tudó, nem merő éjszakai én. Egyetlen kép uralkodik a záró részben: a lírai hős megszállottan, lázasan keresgéli hiába a kincset, amire valaha vágyott.

Hajnali részegség:

A *Számadás* című kötet, egyben a magyar irodalom egyik legjelentősebb, nagy gondolati költeménye a **Hajnali részegség**. A vers során a költő a mindennapi lét sivárságából indul el, s eljut a hajnali ég csodájáig, a csillagokig.

Egy képzeletbeli bizalmas baráthoz való odafordulás indítja meg az eszmélkedés folyamatát. Már maga a hangütés szerénykedő feltételes módja is jelzi ezt a közvetlenséget, a kötetlen beszélgetést. A vers lírai hőse a megszólított ismerősenek beszél el éjszakai álmatlanságát, a szokásos napi robotot, a negyven cigaretta, a fekete (kávé) s más egyéb gond természetes következményét. A bizalmas közlés után lehangoló, kiábrándító leírás következik. Figyelme önmagáról a többi emberre terelődik. Szobájából tárt otthonokba lehet látni az ablakból. Az új élmény a taszító, kiüresedett létről, az ablakból figyelt emberek szánandó sorsáról ad hírt. Mintha nem is gondolkodó lényekről, hanem állatokról lenne szó, vagy mechanikus bábokról. Kiszolgáltatottságot, ürességet sugall a költemény első nagy szerkezeti egysége.

A „de” kötőszót követően megváltozik a szemlélődés iránya. Megkezdődik az ámulat, s valami varázslat folytán a felnőtt átlép a gyermekkor védett, s a végső kérdésekre még nem gondoló biztonságába. A költemény e második, 68 soros részében a gyermek a lírai narrátor. Az ő korlátokat nem ismerő, csapongó képzelete népesíti be mítosszal, mesebeli lényekkel az őszi pirkadat gazdag csodáit. A költemény gondolkodó hőse a gyermekkori mennyországból visszahull a felnőttiség sivár világába. Az új élmény szemszögéből kudarcnak, értelmetlennek érzi lenti életét. Szomorúan állapítja meg, hogy csak most, a halál közelében küzdötte ki magának azt a felismerést, hogy maga a létezés csodálatos, s az életnek mégiscsak van értelme. Ennek az új megvilágosodásnak a hatására fordul ismét a bizalmas baráthoz, s neki gyónja meg ellentmondó érzéseit, lelki megrendültségét. A művet lezáró vallomásban egyszerre van jelen az önfeledt boldogság és a közeli elmúlás tragikus boldogtalansága.

A Fürdés

Kosztolányi Dezső az epikának is kitűnő művésze volt. A *Fürdés* a *Tengerszem*című kötet (1936) egyik novellája. Tudatosan megszerkesztett, tökéletes alkotás: csak annyi nyelvi eszközt használ fel, amennyire szüksége van, egyetlen felesleges szó sem fordul elő benne. Az elbeszélés alapja a szülő és a gyermek, az apa és a fiú kapcsolatának bonyolult összetettsége, ellentmondásossága. Az író az emberi cselekedetek rejtett rugóit, a lélek titkait kutatja.

A cselekmény színhelye egy harmadrendű balatoni fürdőhely valahol a zalai parton. Szegény hivatalnokok nyaralnak itt. Az idő megjelölése is pontos: egy izzó nyári délutánon fél háromkor indul a történet. „*Még három se volt*” – ezzel a tárgyilagos közléssel zárul a novella: tehát harminc percbe zsúfolódik össze a tragikus esemény.

A rövid környezetrajz után ismerkedünk meg a főszereplőkkel, a családtagok egymás közti konfliktusával. Suhajda, a családfő büntetésből eltiltja fiát, Jancsikát a délutáni fürdésektől, mert év végén megbukott latinból, s a pótvizsgára sem készül szorgalmasan. Nyersen beszél vele, csúfondárosan korholja a vézna, riadt kisfiút, s egyre inkább belelovalja magát az indulatosságba. Végül mégis enged az anya kérésének, s kellenként, kedvetlenül magával viszi a Balatonra a megfélemlített, megalázott kisgyermeket. Suhajda valójában önmagára haragszik: szégyelli, hogy fia rossz tanuló, tehetségtelen és félszeg. Öntudatlanul is saját életének kisserűségét, kudarcát látja benne.

A vízpartig vezető út mindössze négy percig tartott. Jancsi az öröm és a félelem összezavarodott lelkiállapotában figyelmezteti apját, aki egy szót sem szól hozzá, homloka „*kegyetlen*”, de az ismerősöket nyájasan köszönti. Mindezek után a fürdés már nem felhőtlen, boldog élvezet. Suhajda ingerkedve játszik fiával: megragadja és beleveti a vízbe. Baljóslatú hangulata van ennek a játéknak: a víz is rejtelmesen zúg és háborog. Másodszorra Jancsi nem bukik fel a tóból. Bekövetkezett a tragédia, a természet azonban nem vesz erről tudomást, közönyös az emberi szenvedésekkel szemben: „*A tó tündöklött, mintha millió és millió pillangó verdesné tükrét gyémántszárnnyal.*”

Suhajda kétségbeesetten, lázasan, lelkifurdalások közepette keresi – hiába – egyetlen gyermekét. Zaklatott lelkiállapotát, rettegését, riadalmát a stílus felgyorsulása, a mondatok zsúfoltsága is érzékelteti (pl. „*Kereste, kereste...*”). Lelke legmélyén büntudatot érez, tudat alatt önmagát vádolja, mintha ő lenne fia gyilkosa. A novella utolsó mondata: „*Még három se volt.*” átütő erővel fejezi ki, hogy mennyire elképesztően rövid idő alatt mehet tönkre az ember élete, illetve hogy az életünkben elkövetett hibákat a tragédia bekövetkeztével örökre hordozni fogjuk. Kosztolányi a motívumok finom szerepeltetésével jelzi az értelmezési irányokat, de mindenhol rábízta az értelmezést az olvasóra. (Pl. meggyesű fürdőnadrág, a pillangók gyémántszárnnyal, a fiú kitárt karja...) Egyetlen hasonlattal utal arra, hogy itt valamilyen sorsfordító, soha meg nem változtatható esemény avatkozott be a szereplők életébe: „*Ez a halál, mely hirtelenül jött, látszólag szeszélyesen, már valóság volt, oly örökökévaló, oly szilárdul megformált és meredt, mint a földgolyó legnagyobb begyláncolatai.*”